

WITTGENSTEIN

Conștiința limitei

Carla Carmona

LITERA

București
2020

CUPRINS

Al doilea Copernic al filosofiei	9
Viena-Cambridge	15
Un imperiu fragil	15
O familie rafinată și exigentă	19
Între Viena și Cambridge: un limbaj universal	23
Pe rug cu romancierul!	28
Nu sunt original	31
O oală de noapte nu este o urnă	32
O sinucidere logică	34
Să învățăm de la ascet și de la estetic!	38
Multă, multă fizică...	41
... și nu mai puțină logică	43
<i>Paradoxul claselor</i>	45
Un gest deconcertant	47
<i>Problema descrierilor definite</i>	48
Pulsiunile	50
O etică logică	53
Un manuscris enigmatic	53
Etică și tăcere	55
Limitele filosofiei	58
Viața fericită	60
Privirea eternă	63
Logica împotriva enigmei și a fantasmelor	65
<i>Elaborarea unui tabel de adevăr</i>	68

Echivalență și simplitate	70
Ecuția matematică și legile naturii	72
Problema solipsismului	73
Trusa cu unelte a limbajului	77
Din nou în fiord	77
Indecizia în privința filosofiei	79
<i>Romane polițiste și filme western</i>	81
Toată lumea se confesează!	82
Asemănarea dintre ciocan și cheia franceză	85
Jocurile de limbaj	86
Să distrugem idolii: să îi descriem!	92
Despre cucuie și muște	94
Rața- iepure și orbirea	97
Împotriva profunzimii (filosofice)	101
Ce înseamnă a ști?	
Ce înseamnă să respectăm o regulă?	104
Limbajul privat	108
<i>Cutiuța gândăcului</i>	109
Relativism?	111
Wittgenstein și arhitectura	113
Ce s-a întâmplat între <i>Tractatus</i> și <i>Cercetări</i> ?	113
Alte lucrări de clarificare	115
Casa Wittgenstein	117
Casa care trimite semne	119
Limita îndoielii	123
Utilizările lui Wittgenstein	127
<i>Opere principale</i>	131
<i>Cronologie</i>	135
<i>Indice de nume</i>	141

Al doilea Copernic al filosofiei

Ludwig Wittgenstein a revoluționat istoria gândirii în două rânduri. Ca atare, se disting clar două perioade în filosofia sa: cea care corespunde teoriei descriptive a semnificației și cea care gravitează în jurul maximei „semnificația unui cuvânt stă în folosirea lui“.

Prima perioadă corespunde lucrării *Tractatus logico-philosophicus*, singura operă filosofică publicată în timpul vieții. Teoria descriptivă a semnificației stabilește o corespondență între forma limbajului și forma lumii, o corespondență pe care logica ar fi în măsură să o exprime, să o *demonstreze*, grație propozițiilor ei tautologice, care nu spun nimic despre lume, dar o descriu. Onestitatea muncii lui filosofice a fost atât de mare încât, în a doua perioadă, nu a ezitat să distrugă această corespondență, deși mulți au venerat-o și el însuși o înțelesese drept punctul terminus al filosofiei.

Cel mai măreț rod al celei de-a doua perioade îl reprezintă *Cercetări filosofice*, a doua lucrare din viața sa, a cărei elaborare a durat douăzeci de ani și care a fost publicată abia la doi ani

după moartea sa (în 1951). În această lucrare a demolat ideea că semnificația unui cuvânt ar fi un lucru imuabil care l-ar însoți pentru totdeauna. Semnificația unui cuvânt rezidă așadar în folosirea acestuia într-un context lingvistic determinat (de fapt, un anumit cuvânt poate fi folosit în diverse feluri). Excentric din fire și prin atitudine morală, a pus bazele ambelor opere în solitudinea – pe cât de dorită, pe atât de îndurată și combătută – a unui fiord norvegian.

Nu din întâmplare lui Wittgenstein îi plăcea să se identifice cu cel care a incendiat biblioteca din Alexandria. Sângele-rece cu care filosoful, în cea de-a doua perioadă a sa, și-a atacat primele teorii ne amintește de cei care au dorit să elimine cele mai cumplite fantasme arzându-le pe un rug etern. A acordat spațiu acestui aspect „piroman” al caracterului său și în ce privește istoria filosofiei și cercetările colegilor săi de la Cambridge și din alte locuri. Trebuia să pună capăt demersului filosofiei de până atunci: metafizica – cea care generase numeroase fantasme doar aparent profunde. Wittgenstein a fost dispus să își ducă torța incendiară oriunde era nevoie și a considerat această însărcinare o obligație morală. Nu trebuia să existe o separare între filosofie și etică și, câtă vreme etica nu dispunea de un alt mod de exprimare valid în afară de propriul comportament, nu se putea face o separare nici măcar între filosofie și viață. A fost mereu convins că trebuia găsită o soluție comună pentru enigmele filosofice și problemele existențiale. Acest remediu miraculos se găsea în faptul de a lucra asupra noastră înșine, în modul în care fiecare vede lucrurile. Era nevoie doar de o schimbare de perspectivă ca fantasmele logice și cele existențiale să se disipeze.

Chiar și cea mai mică tentativă de etichetare este prea mult pentru un gânditor cu astfel de trăsături. În filosofie obișnuim să distingem între două forme diferite de concepere a practicii

filosofice: cea analitică și cea continentală. Prima are legătură cu mediul anglo-saxon, iar a doua cu continentul european. Franca D'Agostini a definit-o pe prima filosofie științifică, ale cărei principii se bazează pe logică și pe științele naturale și exacte, iar pe a doua filosofie umanistă, care gravitează în jurul conceptului de istorie și înțelege logica drept artă a cuvântului, iar nu ca un sistem de calcul formal. Deși analiticii au încercat să își însușească filosofia lui Wittgenstein, care s-a dezvoltat la Cambridge impregnându-se de logică, o mare parte din rădăcinile gândirii lui sunt vieneze la origine și pătrund pe teritorii care păreau inițial îndepărtate de logică, cum ar fi arta.

În plus, filosofia postmodernă l-a numit pe Wittgenstein unul dintre reprezentanții ei majori. Cuvântul *postmodernism* se aude pretutindeni, dar este dificil să îi specificăm semnificația reală, întrucât nici măcar propriii lui autori nu reușesc să ajungă la un consens. Postmodernismul pornește de la falimentul proiectului de înnoire modernistă, care pretindea a cuprinde fie arta și cultura, fie gândirea și viața socială. Cum se explică așadar că o astfel de mișcare se identifică cu unul dintre exponenții principali ai gândirii moderne, cu cineva care, mai exact, își propusese să înnoiască toată istoria gândirii prin critica limbajului? Tocmai pentru că Wittgenstein este unul dintre marii distrugători de idoli, pe urmele lui Friedrich Nietzsche, primul postmodernist conform ideologilor acestei mișcări. Întrucât postmodernismul susținea că nu există discurs care să poată fi salvat de metadiscurs sau că fiecare teorie este practic o narațiune cu ambiții de autolegitimare, autojustificare și autoexplicare, că adevărul nu există și că totul are aceeași valoare, el se simte foarte apropiat de o filosofie precum cea a lui Wittgenstein; aceasta nu pretinde a spune ceva, adică, în principiu, duce lipsă de propriile teorii

filosofice și se limitează la a așeza lucrurile la locul lor, eliminând așadar daunele provocate de sistemele filosofice precedente. Faptul că Wittgenstein, care credea că muzica s-a încheiat odată cu Johannes Brahms, era îngrozit de această simpatie față de filosofia lui este cu totul altă poveste.

În realitate, Wittgenstein nu a vrut să spună nimic, nu a pretins a construi un alt metadiscurs, o altă teorie bazată pe auto-legitimare. Nici măcar prin prima sa filosofie, la urma urmei terminală deoarece își propunea să elimine necesitatea filosofiei în sine. Fără să vrea însă, a formulat și a construit ceva similar unei etici, ba chiar o concepție estetică, asta ca să nu mai vorbim despre claritatea cu care a definit rolul pe care ar fi trebuit să și-l asume filosofia. Cu toate acestea, cele mai multe fragmente ale lui nu spun nimic; mai cu seamă, cele din a doua perioadă nu îi reflectă punctul de vedere, părerile despre o anumită temă, ci compară mai degrabă diverse perspective asupra unui același subiect, demonstrând astfel că toate sunt inexacte, rodul unei utilizări greșite a limbajului, transformat într-o normă necontestată. Chiar dacă nu „filosofează” în sensul strict al cuvântului, profunzimea filosofică a termenilor pe care îi utilizează este atât de mare încât aceștia sfârșesc prin a fi instrumente foarte utile în abordarea întrebărilor fundamentale ale filosofiei, cu precădere estetice, etice, epistemologice și religioase. În plus, termenii săi au depășit sfera filosofică, fiind transformați, de exemplu, în instrumente obișnuite ale artiștilor.

Această carte urmărește aspectele fundamentale ale gândirii lui Wittgenstein și, în același timp, îi subliniază personalitatea complexă. Cititorul va descoperi o ființă umană adâncită în problema sensului vieții – problemă care l-a însoțit și în timpul dezvoltării cercetării lui despre logică – și de o sensibilitate estetică fără egal, care a îndrumat și a dat formă demersului

filosofic. Voi încerca să ofer o privire de ansamblu clară asupra operei lui care să nu păcătuiască printr-un reduționism pe care el însuși îl critica. În sensul acesta, aș dori să nu mă rezum doar la o carte de popularizare. În timpul unei celebre conferințe de la Cambridge, în 1929, Wittgenstein a început prin a afirma că nu intenționa să susțină o conferință de popularizare a științei care să pretindă că i-ar face pe ascultători să creadă că înțeleg un lucru pe care în realitate nu îl înțelegeau, satisfăcând astfel ceea ce el considera una dintre dorințele cele mai joase din vremea lui: curiozitatea superficială privind cele mai recente rezultate științifice. Îmi propun sarcina dificilă de a-l apropia pe cititor de privirea filosofică a lui Wittgenstein, expunându-i problemele într-o formă ușor de înțeles, dacă nu în toată, măcar în mare parte din complexitatea lor.

Volumul de față este compus din patru capitole articulate în jurul conceptului de limită. În primul descoperim componentele esențiale ale contextului istoric și intelectual în care a crescut, elemente-cheie indispensabile pentru a-i înțelege opera. Al doilea și al treilea capitol se concentrează pe prima și, respectiv, pe a doua perioadă. Făcând referire la acestea, al patrulea capitol studiază tranziția de la o perioadă la cealaltă. În acesta din urmă se acordă o atenție deosebită casei pe care a proiectat-o pentru una dintre surorile lui și, pornind de la aceasta, se subliniază nucleul operei la care a lucrat până în ultimele zile de viață, *Despre certitudine*, pe care unii au interpretat-o ca o a treia perioadă. O notă finală prezintă pe scurt importanța ideilor lui pentru mișcările și autorii ulteriores.

De ce conceptul de limită? Deoarece survolează întreaga lui filosofie ca o pasăre de pradă care cercetează totul cu atenție. Wittgenstein nu s-a oprit niciodată din a stabili limite, atât în filosofie, cât și în viață. A greșit făcând ce nu se putea face:

a vorbit despre inefabil, limită pe care chiar el o stabilise pentru logică. După ce a înțeles că nu este nevoie de un limbaj formal pentru a face clar limbajul cotidian, a prezentat limbajul ca un joc, forțându-ne să îi acceptăm regulile și noile limite ce trebuie respectate. Reguli vor fi și cele care definesc (și limitează) limbajele artistice, cele care ne permit să diferențiem, de exemplu, un Picasso de un van Gogh. În același fel, privirea eternă, dincolo de spațiu și de timp, care va fi temelia concepției lui despre etică și estetică, presupune o luptă împotriva voinței individuale însăși, un exercițiu de autolimitare. În ultimii ani de viață a descoperit o limită absolut lumească: propria noastră animalitate. Și-a autoimpus limite fizice (printre altele, retrăgându-se în Norvegia), precum și intelectuale (a încercat, de exemplu, să fie credincios, dar nu a reușit, în pofida eforturilor profunde de a descoperi astfel sensul vieții). Acestea sunt lucrurile pe care vom încerca să le explicăm în paginile care urmează.

Viena–Cambridge

Un imperiu fragil

Wittgenstein s-a născut în Viena, capitala Imperiului Austro-Ungar, pe 26 aprilie 1889, la șase zile după Adolf Hitler, care a urmat aceeași școală elementară din Linz. În luna ianuarie a aceluiași an, moștenitorul coroanei și singurul fiu al împăratului Franz Joseph I, principele Rudolf, și-a luat viața în pragul vârstei de treizeci de ani, împreună cu amanta lui, lăsând astfel imperiul fără un moștenitor direct. A fost o lovitură dură pentru împărat, care suferise deja din pricina fratelui său, Maximilian, împușcat de liberalii mexicani, și care urma să înfrunte curând asasinatul soției lui, împărăteasa Elisabeta, îndrăgita Sissi, înjunghiată în inimă de un anarhist italian în timpul unei călătorii la Geneva.

Mulți consideră Austria proprietate a unei familii, nu o națiune în sine. Casa de Habsburg a guvernat-o timp de 124 de ani, trasându-i granițele prin tratate și căsătorii dinastice. În mod deosebit, domnia lui Franz Joseph I, care a început cu revoluția austriacă din 1848 și a culminat cu Primul Război Mondial,

s-a întins pe o perioadă de 68 de ani de conservatorism placid. Cu toate acestea, Austria era asociată cu un istoric lung de cuceriri și de înfrângeri care încă stârneau discuții. Prin ce miracol reușise oare imperiul să supraviețuiască unei perioade de timp ce părea infinită? Acest lucru se datorase monarhiei, singura forță capabilă să mențină coeziunea în centrul Europei, în ochii cetățenilor și ai puterilor inamice deopotrivă.

De fapt, revoluția din 1848 nu a fost împotriva împăratului, care la vremea respectivă era instabilul Ferdinand, ci mai degrabă împotriva sistemului polițienesc și politicii închise a prim-ministrului acestuia, cel care ajunsese până într-acolo încât interzisese construirea unei căi ferate pentru a evita pătrunderea în imperiu a unor elemente care l-ar fi putut destabiliza. Popoarele aveau nevoie ca împăratul să îi protejeze de in(egalii) lor. Așa cum germanii voiau să îi subjuge pe slavi, pe unguri și pe italieni, aceștia la rândul lor încercau să își subjuge propriile minorități. Pornind de la această perspectivă, trebuie interpretate cele scrise de Ștefan Zweig în lucrarea autobiografică *Lumea de ieri*, o mărturie despre prăbușirea unei lumi, a imperiului, de altfel și lumea autorului, care disecă nostalgic, cu o precizie chirurgicală, evenimentele care au revoluționat și dezmembrat Europa Centrală. Zweig definește epoca dinainte de Marele Război ca epoca de aur a siguranței, în care monarhia austriacă era ferm consolidată pe temelia durabilității, iar statul reprezenta garanția supremă a acestei stabilități.

În Viena, imperiul strălucea în mijlocul celei mai profunde suferințe, iar împletirea dintre durabilitate și refugiu se ridica deasupra inegalității și haosului. Este imposibil de conciliat viața intelectuală ferventă din cafenelele vieneze, ticsite de cititori ai ziarelor internaționale, cu criza locuințelor care îngenunchea imperiul. Se dovedește cel puțin la fel de dificil de conciliat

Vedere panoramică a Ringstrasse. Să observăm dimensiunile Parlamentului, palatul în stil neoclasic din fundal. A fost unul dintre elementele-cheie ale proiectului de reconstruire a străzii circulare (Ring) care înconjură centrul Vienei.

reconstruirea costisitoare a Ringstrasse cu faptul că vienezii se refugiau în carierele de sub calea ferată, că tinerele se prostituau ca să aibă unde dormi și că maghiarii își găseau refugiu în scorburi de copaci. Aparent, prostituția feminină, atât de răspândită, nu pare să coincidă mai deloc cu prescripțiile represivei morale vieneze. Zweig povestește că era la fel de ușor „să cumperi” o femeie pentru un sfert de oră, o oră sau o noapte întreagă pe cât era să cumperi un ziar sau un pachet de țigări: trotuarele erau atât de pline de prostituate, încât era o provocare să le eviți. Deși bărbaților li se permitea să se distreze în așa-numitele case de toleranță, tinerele respectabile trebuiau să fie educate și ingenue, neinformate și nesigure, o materie primă ce putea fi modelată